potkraljevstava u novome svijetu (693-709) približava književno stvaralaštvo u španjolskim kolonijama ili potkraljevstvima u XVII. i XVIII. stoljeću, kao i mogućnosti njihova istraživanja. Vinko Kovačić u prilogu *Pomorski termini u jednom Mletačkom dokumentu iz 17. stoljeća* (710-723) analizira pomorske termine prisutne u jednoj zapisanoj zapovjedi o upravljanju iz druge polovice XVII. stoljeća uspoređujući ih s ekvivalentnim terminima na talijanskom i hrvatskom jeziku. Petar Ušković Croata radom *Latinske prigodnice Stjepana Opoevčanina (1739. – 1817)* (724-735) obrađuje latinske prigodnice s početka XIX. stoljeća, valorizirajući široj javnosti nepoznatog latinskog pjesnika Stjepana Opoevčanina. Ivana Franić u radu *Prilog istraživanju Hrvatske povijesne leksikografije – elementi dubrovačkoga idioma u dubrovačkim dopreporodnim rukopisnim rječnicima* (736-751) raščlanjuje i izdvaja temeljna obilježja tzv. dubrovačkog leksikografskog kruga. Filip Galović u prilogu pod naslovom *Leksičke odlike nekadanjega narodnoga govora sela Klakara u Posavini* (752-767) opisuje govor slavonskog dijalekta, posavskog poddijalekta prema djelima Luke Lukića (1875. – 1956.). Svi radovi na hrvatskom jeziku imaju sažetke na engleskom jeziku. Slijedi bogat slikovni prilog koji prati život i važne trenutke djelovanje Slavljenice (771-811).

Autor ovoga prikaza zbog mnoštva obaveza nije se uspio pridružiti Zborniku i tako iskazati poštovanje i zahvalnost prof. Mirjani Matijević Sokol, pa to čini prikazom *Festschrifta* u njezinu čast.

Ad multos annos!

Gaudencije Vito Spetić

Marinko Marić, Ivica Puljić, ur., *Trebinjsko-mrkanska biskupija. Zbornik radova povodom obilježavanja 1000. obljetnice prvoga pisanog spomena Trebinjske biskupije i 700. obljetnice prvoga pisanog spomena Mrkanske biskupije*, Mostar: Trebinjsko-mrkanska biskupija, 2023, 795 stranica

Zbornik radova, koji su na gotovo 800 stranica priredili Marinko Marić i Ivica Puljić, donosi dubok i sveobuhvatan pregled povijesti Trebinjsko-mrkanske biskupije. Nastanak zbornika motiviran je 1000. obljetnicom prvoga pisanog spomena Trebinjske biskupije u buli pape Benedikta VIII. iz 1022. godine te 700. godišnjicom prvoga pisanog spomena Mrkanske biskupije u odlukama Maloga vijeća Dubrovačke Republike iz 1322. godine. Nakon uvodnoga priloga (7-8) mons. Petra Palića, mostarsko-duvanjskoga biskupa te trajnoga apostolskog upravitelja trebinjsko-mrkanskog, 18 autora u 17 priloga bavi se općom i crkvenom poviješću, kanonskim pravom, ekumenizmom, jezikom, kulturom, pastoralom, demografijom i obrazovanjem na prostoru Trebinjsko-mrkanske biskupije.

Ante Škegro u prilogu *Ranokršćanske dijeceze od Neretve do Boke kotorske* (9-19) analizira osnutak, smještaj i razvoj ranokršćanskih biskupija na prostoru između Neretve i Boke kotorske. Prikazuje početke Naronitanske, Sarsenterske, Epitaurske i Maktaritanske biskupije da bi čitatelj razumio začetak i formiranje crkvene hijerarhije na tim prostorima.

Mirjana Matijević Sokol u radu *Bula pape Benedikta VIII. dubrovačkom nadbiskupu Vitalu* (20-37) prikazuje i analizira bulu izdanu 27. rujna 1022. godine. Prema toj buli, papa Benedikt VIII. kao znak metropolitanske vlasti podjeljuje palij dubrovačkom nadbiskupu Vitalu, čija se jurisdikcija prostirala nad prostorom Zahumlja, Srbije, Travunije

te gradova Kotora, Ulcinja i Bara. Vrijednost ovoga rada jest da je autorica analizom stila i jezika isprave došla do spoznaje da je Benediktova bula vjerodostojna, ali da sačuvani primjerak nije izvornik nego prijepis.

U detaljnom poglavlju *Pregled povijesti područjā Trebinjsko-mrkanske biskupije do pada pod osmansku vlast* (39-170) Ivica Puljić donosi sustavan prikaz promjena na prostorima na koja su tijekom prošlosti sezale biskupijske granice. U radu se analiziraju promjene od razdoblja susreta rimske civilizacije s barbarskim narodima do osmanskih osvajanja. Autor objašnjava povijesne prilike u kojima je došlo do nastanka Trebinjske biskupije i Dubrovačke metropolije te analizira političke turbulencije koje su uzrokovale dolazak trebinjskoga biskupa na Mrkan.

Pastoralne izazove i turbulentne situacije s kojima se Trebinjsko-mrkanska biskupija suočavala u razdoblju osmanske vladavine od 15. do 19. stoljeća obradio je Milenko Krešić u opsežnom radu *Trebinjsko-mrkanska biskupija u vrijeme osmanske (turske) vladavine* (171-246). Autor na temelju arhivske građe u pet kronoloških poglavlja analizira crkveni život biskupije tijekom 400 godina osmanske vladavine. Posebno ističe pastoralnu pažnju dubrovačkoga metropolita za prostor Trebinjsko-mrkanske biskupije, apostolske vizitacije nakon Tridenta, koje svjedoče o vjerskim prilikama u istočnoj Hercegovini za vrijeme vladavine Osmanlija, te župnu organizaciju. U strukturi rada važno mjesto zauzimaju i protuosmanski ratovi, austrougarska okupacija te uklapanje Trebinjsko-mrkanske biskupije u Vrhbosansku metropoliju.

U radu *Pokušaj Unije pravoslavnih monaha u Hercegovini sa Svetom Stolicom 1645. – 1685.* (247-307) Ratko Perić proučava napore koji su uloženi da bi tijekom 17. stoljeća došlo do ponovnoga ujedinjenja katolika i pravoslavaca. Perić donosi 20 prevedenih izvornih pisama između Hercegovine i Rima o ujedinjenju te opise pet monaških pohoda Rimu radi sjedinjenja. Na temelju arhivske građe zaključio je da su pokušaji ujedinjenja na prostoru gdje se podudaraju katolička Trebinjsko-mrkanska biskupija i pravoslavna Zahumsko-hercegovačka eparhija bili motivirani otporom protiv Osmanlija i ekonomskom potporom Svete Stolice manastirima. Velik je doprinos ovoga rada svjedočanstvo o odnosima katoličke i pravoslavne kršćanske denominacije u turbulentnim vremenima osmanskoga terora.

Nikola Menalo u radu *Pravni vid Trebinjsko-mrkanske biskupije* (309-332) analizira njezin status iz perspektive kanonskoga prava u situaciji bez vlastitoga mjesnog biskupa. Stoga se autor općenito bavi ulogom i ovlastima apostolskoga upravitelja uspoređujući zakonike kanonskoga prava iz 1917. i 1983. godine. Na temelju te analize objašnjava papinske odluke vezane uz današnji ustroj Trebinjsko-mrkanske biskupije. Navodeći tri temeljna konstitutivna elementa biskupije: pastira, prezbitere i narod, Menalo zaključno upućuje molbu papi da Trebinjsko-mrkanska biskupija, kao područje gdje se isprepleću zapadno i istočno kršćanstvo, dobije svojega mjesnog biskupa, što bi olakšalo put ekumenizmu.

Prilog Marijana Sivrića *Granice i uprava Trebinjsko-mrkanske biskupije* (333-354) usko je povezan s Menalovim radom. U svojem se radu posvetio pokušajima propitivanja biskupijskih granica Trebinjsko-mrkanske biskupije, koji su uslijedili nakon smrti njezina posljednjega biskupa Nikole Ferića 1819., uspostavi Hercegovačkoga apostolskog vikarijata 1846. i crkvenoj reorganizaciji 1881. godine. Analizira i zahtjeve mostarsko-duvanjskoga biskupa za jurisdikciju nad područjem gornje Hercegovine, Nevesinja i Foče nakon uspostave redovite crkvene uprave na prostoru Bosne i Hercegovine.

Marinko Marić doprinio je zborniku radom *Povijesno-demografsko kretanje katoličkog stanovništva Trebinjsko-mrkanske biskupije*

od 17. do 21. stoljeća (355-426), u kojem ističe očuvanje katoličkoga identiteta usprkos političkim i društvenim poteškoćama. Marić navodi da su podaci o kretanju stanovništva preuzeti iz crkvenih, osmanskih i civilnih vrela. Najvažniji crkveni izvori su matice te izvještaji biskupskih vizitacija koji su poslani u Rim. Neizmjeran je izvor podataka o kretanju stanovništva i osmanski popis poreznih obveznika. Autor je istražio kretanje stanovnika u svih 15 župa Trebinjsko-mrkanske biskupije.

Jozo Milanović u prilogu *Benediktinci na području Trebinjsko-mrkanske biskupije* (427-436) obrađuje prisutnost benediktinaca na prostoru biskupije. Posebno se bavi dvama benediktinskim samostanima na tom području: onim sv. Petra u Čičevu pokraj Trebinja te Sv. Marije na otoku Mrkanu. Iako je sačuvano malo vrela o njima, navodi da se ipak zna da se u samostanu sv. Petra služila liturgija na slavenskom, a u samostanu Sv. Marije na latinskom jeziku, što svjedoči o bogatstvu benediktinske ostavštine na tom prostoru.

Stjepan Krasić donio je u radu *Dubrovački dominikanci i Trebinjsko-mrkanska biskupija* (437-467) istraživanja o biskupima Trebinjsko-mrkanske biskupije koji su prethodno djelovali u dominikanskom samostanu u Dubrovniku. Na temelju arhivske građe pokazao je da su dubrovački dominikanci, kao učeni filozofi, teolozi i diplomati, imali velik utjecaj i ulogu u imenovanju biskupa, pa je tako od 15. do 18. stoljeća bilo devet trebinjsko-mrkanskih biskupa iz dominikanskoga reda. Krasić je posebno istaknuo dubrovačkoga dominikanca i trebinjsko-mrkanskoga biskupa Tomu Crijevića. On je radio na podjeli Stonske i Korčulanske biskupije jer je posljednja bila pod vlašću Venecije, a Dubrovačka Republika željela je spriječiti širenje utjecaja Mlečana na Ston. Podjela Stonske i Korčulanske biskupije ostvarena je 1541. godine, pa je Stonska biskupija prekinula sve veze s Mlečanima. Crijević je još zanimljiv jer je kao generalni vikar u vrijeme dubrovačkoga nadbiskupa Ivana Angela de Medicija, kasnijega pape Pija IV., zapravo upravljao biskupijskim središtima u Dubrovniku, Stonu i Trebinju.

Ivo Šutalo pripremio je za zbornik opsegom najveći rad pod naslovom *Nastanak i razvoj župa te sakralni objekti po župama Trebinjsko-mrkanske biskupije* (469-622). Autor donosi sustavnu analizu stanja svih 15 župa u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji, koja uključuje podatke poput godine osnutka, popisa kapelica i župnika te broja župljana i duhovnih zvanja. Rad obiluje arhivskom građom i župnim svjedočanstvima.

U prilogu *Katoličke škole u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji* (623-634) Mile Vidić bavi se osnutkom i razvojem školstva na prostoru biskupije. Proučava povijest školstva od osmanskoga razdoblja preko vladavine Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske pa sve do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Unatoč nedostatku vrela zbog ratnih događanja, iz rada se doznaje kako su se različiti politički sustavi odnosili prema odgojnoj i obrazovnoj dimenziji Katoličke crkve na prostoru Trebinjsko-mrkanske biskupije.

Rajko Marković u poglavlju *Hrasno – biskupijsko marijansko svetište na području Trebinjsko-mrkanske biskupije: povijest i razvoj svetišta* (635-700) prikazuje osnivanje župe Hrasno te nastanak biskupijskoga svetišta Kraljice Mira. Marković donosi podatke o povijesti i smještaju župe te o negativnoj promjeni broja stanovnika tijekom Drugoga svjetskog rata, koji su stradavali prilikom čestih upada četničkih postrojbi. Kao neizostavan izvor podataka o Hrasnu autor ističe don Stjepana Batinovića, idejnoga začetnika svetišta, a koliko je svetište Kraljice Mira popularno svjedoči podatak iz ovoga rada da ga je papa Ivan Pavao II. izrijekom spomenuo čak četiri puta.

Domagoj Vidović na temelju jezičnih podataka iznesenih u radu *Katoličko i hrvatsko*

u toponimiji i antroponimiji te govorima na području Trebinjsko-mrkanske biskupije (701-717) prikazuje povijesno kretanje katoličkoga i hrvatskoga stanovništva na prostoru istočne Hercegovine. Autor radom pruža uvid u migracije i povijesno raslojavanje katoličkoga i hrvatskoga identiteta, koji je spletom povijesnih okolnosti danas najviše očuvan uz jugozapadni rub Trebinjsko-mrkanske biskupije.

Ivica Puljić u svojem drugom prilogu, *Plemenski sveci – krsna slava kod Hrvata katolika Istočne Hercegovine od pape Grgura I. Velikog do biskupa fra Alojzija Mišića* (719-741), rekonstruira podrijetlo krsne slave među katolicima jugoistočne Hercegovine. Donosi opis običaja tijekom krsne slave te analizira povijesne preobrazbe u plemenskom slavlju svetaca.

Božo Goluža i Dijana Korać zaslužni su za prilog *Bibliografija radova o Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji* (743-766), u kojem su radove o toj biskupiji grupirali u nekoliko cjelina poput knjiga, zbornika te članaka u znanstvenim časopisima. Navedene bibliografske jedinice pružaju podatke o vjerskim, povijesnim i kulturnim zbivanjima na prostoru Trebinjsko-mrkanske biskupije. Autori se, uz popis literature i arhivske građe, kritički osvrću na historiografske radove koji se bave prostorom Trebinjsko-mrkanske biskupije.

Posljednji rad u zborniku, *Spomeni se Gospodine službenice svoje Katarine…* (767-770), autor Marko Trogrlić posvećuje relikvijaru Katarine Kosače. Riječ je o jednom od najznamenitijih izložaka kasnosrednjovjekovne pobožnosti, koji se čuva u samostanu Sv. Marije u Zadru.

Sadržavajući radove bogate arhivskom građom, zbornik je najsustavniji i znanstveni prikaz crkvenoga, političkoga i društvenoga života na području Trebinjsko-mrkanske biskupije od najranijih vremena do danas. Svojim opsegom, raznolikim tematskim područjima i interdisciplinarnom perspektivom postaje važno polazište daljnjega istraživanja crkvene povijesti Trebinjsko-mrkanske biskupije, kao i razumijevanja njezinih višestoljetnih veza s Dubrovačkom Republikom i Dubrovačkom (nad) biskupijom.

Hrvoje Njavro

Maurus Faidiga, *Bosnia Seraphica*, prir. Matej Hriberšek, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2025, sv. 1-3; sv. 1: 395 stranica; sv. 2: stranica 396-967; sv. 3: stranica 968-1551

Franjevačka prisutnost na hrvatskom povijesnom prostoru jedan je od bolje istraženih aspekata povijesti redovništva u hrvatskoj historiografiji, ali i na njegovu primjeru zrcale se određeni trendovi prisutni i prilikom istraživanja nekih drugih povijesnih tema, a moglo bi se reći da se i dulje zadržavaju. Franjevaštvo je u hrvatskoj historiografiji još uvijek promatrano kroz prizmu njegove (stvarne ili zamišljene) zaslužnosti za identitetska pitanja, bilo da se putem pripadanja katoličkom identitetu gradi i ideja o ukorijenjenosti u zapadnu civilizaciju kao zamišljeni apeks cjelokupnoga povijesnoga gibanja bilo da se na stereotipu o franjevcima kao redu temeljenom na načelu bliskosti malom čovjeku gradi naglašavanje njihove uloge u očuvanju hrvatskoga identiteta kao takva, osobito u Bosni i Hercegovini. U tom smislu ne može se reći da hrvatska historiografija oskudijeva naslovima i radovima u kojima se tematiziraju različiti aspekti franjevačke prisutnosti. Kao određeni metodološki problem sve se više nameće parcijalnost u pristupu: franjevaštvo se češće promatra kao nekakva zamišljena cjelina, a ne kroz analizu njegovih institucionalnih okvira u vidu različitih franjevačkih provincija ili struja (opservantska, konventualna ili kapucinska). To je osobito vidljivo za sjeverni